

## SÜS (السوس)

### Fas'm güneybatısında bir bölge.

Batıda Atlas Okyanusu, kuzeyde Yüksek Atlaslar (Cibâlû Atlası'l-ulyâ), güneyde Anti Atlaslar'la (Cibâlû Atlası'l-halfiyye) çevrili olup doğuda bu iki dağ silsilesinin kesiştiği yere kadar uzanan yaklaşık 200 km. uzunluğunda, 40-100 km. arasında değişen bir genişlikte üçgen şeklinde ovalık bir alandır. Cebelideren'den kuzeyde Yüksek Atlaslar'a kadar uzanan kısmına Sûsüled-nâ, güneyde Sahrâ'ya kadar uzanan kısmına Sûsülaksâ adı verilir.

Ukbe b. Nâfi', 62-63 (681-683) yıllarında gerçekleştirdiği Mağrib seferi esnasında bölgeye ulaştıysa da Sûs bölgesi onun torunu Habîb b. Ebû Ubeyde el-Fihri tarafından fethedildi (117/735), bu tarihten itibaren bölgede İslâmiyet yayılmaya başladı. II. İdrîs döneminde İdrîsîler'in hâkimiyeti altına giren bölge IV. (X.) yüzyılın ortalarında Fâtımîler'in eline geçti. Abdullah b. Yâsîn el-Cezûlî'nin hocası fakih Veccâc b. Zellû el-Lemti, bölgedeki ilk medreseyi (dârü'l-murâbitîn) kurarak Nefis şehrinin Sûs bölgesinin ilim ve kültür merkezi olmasını sağladı. Murâbit Hükümdarı Ebû Bekir b. Ömer, Sûs bölgesinin merkezi Târûdânt ve Massa'yı (Massat) alarak (448/1056) Senegal nehri havzasına ulaşan Sahrâ ticaret yoluna hâkim oldu.

Sûs bölgesi Muvahhid hareketinin ortaya çıkmasında etkin rol oynadı. Atlas dağları yamaçlarındaki İcîf-Vergan'da doğan ve Sûs fakihî lakabını alan İbn Tûmert bölge halkından büyük destek gördü. 515'te (1121) Sûsülaksâ'da isyan ederek Muvahhidler hareketini başlattı ve kısa sürede gücünü arttırdı. Murâbitlar'a karşı üç yıl sürdürdüğü mücadelenin sonunda Sûs bölgesini eline geçirip Tinmelle'i merkez edindi (1123). Sûs halkı Muvahhidler'in Endülüs'te yürüttüğü cihad faaliyetine büyük katkıda bulundu. Muvahhidler'in son dönemlerinde merkezden uzak bölgelerde başlayan bağımsızlık teşebbüsleri yüzünden devletin en büyük eyaletlerinden olan Sûs'ta da istikrar kayboldu. Bu durum, Merîni Hükümdarı Ebû Yûsuf Ya'kûb'un isyanları bastırıp bölgede kontrolü sağlamasına kadar sürdü (656/1258).

Portekizliler XV. yüzyılın sonlarında Fas sahillerini işgale başladılar. 1497'de Massa'yı, 1505'te Agâdir'i, 1519'da Agouz'u (Bou Agâz) ele geçirip buralarda liman kaleleri inşa ettiler. Ayrıca papanın emriyle Agâdir'de mazgallarla çevrili, çan kulesi top

yerleştirmek amacıyla da kullanılabilen bir kilise yaptılar. Merînîler ve onların devamı olan Vattâsîler'in Sûs sahillerinin işgaline engel olamadıkları bu dönemde çeşitli merkezlerde mahallî ve dinî liderler istilâcılara karşı direniş hareketleri başlattı. Bölgedeki zâviye ve ribâtlar direniş hareketine katılanların akınına uğradı ve Cezûliyye tarikatı Sûs vadisindeki direnişte etkin rol oynadı. Neticede şeyhler ve murâbitlar etrafında kümelenen mahallî güçler Sa'dî şeriflerini iktidara getirdiler. Der'a bölgesindeki Tâgmedâret vadisinde oturan Sa'dî Şerifi Mevlây Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman (Kâim-Biemrillâh), Târûdânt yakınındaki Tidsî köyüne gelip kabile reislerinin biatını kabul etti (916/1511).

Biattan sonra kendisini destekleyen kabilelerden askerî birliğini oluşturan Kâim-Biemrillâh, Tidsî'yi yönetim merkezi olarak seçti. Portekizliler'i Agâdir'e yakın Fonti'de yenerek Sûs bölgesinin yönetimini oğlu Mevlây Muhammed eş-Şeyh'e bırakıp Hâha'da bulunan Efûgâl'e gitti ve orada öldü (923/1517). Sa'dîler, Portekiz işgalindeki merkezlere saldırılarını sürdürdüler. Ordusunun ana unsurunu yine Sûs kabilelerinden oluşturan Mevlây Muhammed eş-Şeyh 1541'de Agâdir'i onlardan alarak Sûs'ta üretilen kaliteli şeker ve diğer ürünlerin ihracı için önemli bir limana sahip oldu. Onun ardından tahta çıkan Abdullah el-Gâlib-Billâh, ülkesinde istikrarı sağlamak ve dış tehlikelere karşı durmak amacıyla Sûs'un dinî liderlerinden Hamâdu Mûsâ'nın yardımına başvurdu.

Muhammed el-Mütevekkil-Alellah, isyan eden amcaları karşısında zor durumda kalınca Sûs'a sığınıp mücadelesini bir süre orada devam ettirdi. Ardından Portekiz hâkimiyetindeki Tanca'ya iltica ederek amcalarına karşı Portekiz kralının yardımını istedi. Mütevekkil-Alellah'ın teşvikiyle saldırıya geçen Portekiz kralının ağır bir yenilgiye uğratıldığı Vâdilmehâzin savaşında (986/1578) ve Sudan'ın zaptında (1000/1591-92) Sa'dî ordusundaki Sûs kabilelerine mensup birlikler etkin rol oynadı.

Sûs'un yönetimini oğlu Ebû Fâris Abdullah'a bırakan Ahmed el-Mansûr'un döneminde bölgede büyük gelişme oldu. Onun zamanında düzenlenen ve bölge tarihi açısından önemli olan Sûs bölgesi kabilelerine ait vergi defterleri günümüze ulaşmış ve yayımlanmıştır. Ahmed el-Mansûr'un ölümünden sonra taht kavgaları ve çeşitli grupların hâkimiyet mücadeleleri yeniden başladı. Osmanlı sultanı tarafından desteklenen Zeydân, Sûs'a gelip mücadelesi-

ni buradan devam ettirdi. Bu sırada kardeşi Muhammed eş-Şeyh el-Me'mûn'a yenilen Ebû Fâris Abdullah el-Vâsiq-Billâh da Sûs bölgesine sığındı (1015/1606). Bu karğa ortamından yararlanan dinî lider Ebû Hassûn Ali es-Simlâlî, Berberî kabilelerini etrafında toplamayı başardı, Târûdânt ve yöresini ele geçirip Sûs'a hâkim oldu.

Sa'dîler, Sûs bölgesine önem verdiler. Elçi, kumandan ve muhafız birliğinde görev alacak askerlerin seçiminde Sûs bölgesini tercih ettiler. Bölgeyi imar ederek burayı aynı zamanda önemli bir ilim merkezi haline getirdiler. Muhammed eş-Şeyh el-Mehdî, Târûdânt'ta Câmiu'l-Mehdî'yi ve yanında bir kütüphane ile medrese inşa ettirdi. Ayrıca burada Şeyh Muhammed b. Mübârek'e ait Akkâ Medresesi ve Târûdânt yakınında Tuyût'ta Hasan b. Ali et-Tamelî Medresesi gibi medreseler mevcuttu. Bölgede çok sayıda cami, zâviye ve medrese bulunuyordu.

Ebû Hassûn'un ölümünden (1070/1659-60) on yıl kadar sonra Mevlây Reşîd'in Târûdânt ve İliğ Kalesi'ni zaptetmesiyle Sûs bölgesinde Filâlî hâkimiyeti dönemi başladı (1081/1670). Bu dönemde bölge bazı isyanlara sahne oldu. Mevlây İsmâil 1686-1687 yıllarında kardeşinin ve yeğeninin isyanlarını bastırarak kontrolü sağladı. Taht kavgaları yüzünden XVIII. yüzyılın sonlarına bölgede kaybolan istikrar III. Mevlây Muhammed b. Abdullah döneminde yeniden kuruldu. Bu dönemde Agâdir Limanı'ndaki ticarî kurumların sayısı arttırıldı. Onun ölümünün ardından tahta geçen ve kardeşi Mevlây Abdurrahman'ın Sûs bölgesinde çıkardığı isyanı bastıran Mevlây Yezîd (1790-1792) meşhur devlet adamı ve tarihçi Zeyyân'ı Agâdir'in idaresiyle görevlendirdi. Mevlây Süleyman bölgede çıkan isyanları önleyip huzuru sağlamış olsa da 1799 ve 1800 yıllarındaki veba salgını sebebiyle Sûs'ta çok sayıda insan öldü.

Fransız donanmasının 1844'te Agâdir'i topa tutmasının ardından bölgede ortaya çıkan karışıklık uzun süre devam etti. Bu karışıklıklara son vermek amacıyla seferler düzenleyen Mevlây I. Hasan, Tiznît şehrini inşa ettirdi (1882). Ayrıca Sûs bölgesindeki kabilelere mensup askerlerden oluşturduğu birlikleri kurduğu modern ordunun ana unsurları arasına aldı. Fransızlar'ın Fas topraklarını işgali karşısında Şeyh Mâûlayneyn Muhammed Mustafa direnişe geçti. Şeyh Muhammed Fâzil Me'meyn'in oğlu olan Mâûlayneyn, Tindûf yakınındaki Simârâ (Smara) Zâviyesi'nde müridleriyle başlattığı direnişte Sâkiyetülhamrâ'ya kadar uzanan alanı kontrolü altına aldı. An-

cak 1906'da Mevlây Abdülhâfiz'e yardım için Fas şehrine giderken Fransız orduları karşısında zor durumda kaldı ve Tiznît'e dönerek orada vefat etti (1910). Onun ölümünden sonra oğlu Ebû'l-Hîbe Fransızlar'a karşı mücadeleyi sürdürdü.

İspanya ve Fransa'nın Fas'ı işgal girişimlerine tepki gösteren Almanya, Sûs'taki ekonomik çıkarlarını koruma bahanesiyle Ağâdîr'e bir savaş gemisi gönderdiyse de ihtilâf barış yoluyla çözüldü. Ardından Fas'ta Fransa himaye dönemi başladı (30 Mart 1912). Ülkeyi yedi bölgeye ayıran sömürge yönetimi Ağâdîr'i askerî bölge olarak belirledi. Mâûlayneyn'in oğlu Ebû'l-Hîbe, Tiznît'ten Merakeş üzerine yürüdü, ancak Fransız ordusuna yenilerek Tiznît'e döndü. Onun 1919'da ölümüyle yerine geçen kardeşi mücadeleyi devam ettirdi. Bölgedeki direniş 1934'te barış yapılanı kadar sürdü. Aynı tarihte İspanyollar Sidi İfni'ye yerleşti. Neticede Fas'ın 2 Mart 1956 tarihinde bağımsızlığına kavuşmasıyla Sûs'ta isyanlar tamamen son buldu. Sidi İfni'de 30 Haziran 1969'da Fas'a devredildi.

Verimli topraklara sahip olan Sûs'un Fas'ın ticarî hayatında önemli bir yeri vardı. İdrîsî'nin bildirdiğine göre bölgede ceviz, üzüm, incir, şeftali, limon vb. meyve bahçeleri; buğday, arpa, pirinç gibi zirai ürünlerle bilhassa şeker üretimi önemli bir yer tutuyordu. Ağâdîr Limanı bir ticaret merkeziydi. En önemli ihracat maddesi haline gelen ve Avrupa ülkelerinde tanınan yüksek kaliteli şeker oradan ihraç ediliyordu. Aynı zamanda bölgede kaliteli kumaşlar imal edilirdi. İngiliz gemileri mallarını Sâle'de boşaltıp Ağâdîr'den toz alırlar, şeker, bakır, ham ve işlenmiş deri, güherçile, badem, hurma, mum, zambak vb. maddeler yüklüyordu.

Günümüzde Sûs bölgesinin merkezi ve önemli şehri Ağâdîr'dir. Târûdânt, Tiznît, Mâsse, İnezgân (Inezgane), Tefrâvût (Tafraout), Tâzervâlt, Âyt Mellûl (Ait Melloul), Biyûkre (Biougra), Âyt Bâhâ (Ait Baha) diğer önemli yerleşim birimleridir. Sûs havzasının ürünlerinin ihraç edildiği liman şehri Ağâdîr turizm ve balıkçılığın geliştiği modern bir şehirdir. 29 Şubat 1960 tarihinde meydana gelen şiddetli depremde binaların büyük bir kısmı yıkıldığı için şehir geniş ölçüde yeniden inşa edilmiştir. XVI. yüzyıla kadar Sudan kervanlarının Sahrâ'yı geçerek ulaştığı en önemli merkezlerden biri olan Târûdânt, Ağâdîr'in 80 km. doğusunda yer alır. Murâbitlar'dan beri Fas tarihinde önemli yeri olan ve sultan nâiblerinin ikametgâhı olarak da kullanılan şehir kerpiç surla çevrilidir. Ağâ-

dîr'in 80 km. güneyinde ve Anti Atlaslar'ın batı kenarında bulunan Tiznît ise özellikle el sanatları ile meşhurdur.

İklimin kurak olduğu Sûs bölgesinde nehirlerin de yetersizliği sebebiyle modern usullerle yer altı sularından faydalanılarak ziraat yapılmaktadır. Turfanda ürünler yanında zeytin, incir, badem, nar vb. meyveler bol miktarda yetiştirilir. Sadece Sûs'ta Atlas dağlarında yetişen, "argan" denilen zeytinden üretilen zeytinyağı hem beslenme hem kozmetikte değerlendirilmektedir. Ayrıca bölgenin kaliteli amberi meşhurdur. Lamtî derisinden imal edilen ve özellikle krallara hediye olarak gönderilen Lamtî kalkanları bölgenin bir ayrıcalığıydı. Sûs bölgesi bakırcılık yanında yün ve ipek kumaş dokumacılığında da gelişmiştir. Yaklaşık 3 milyon insanın yaşadığı Sûs bölgesinde Arapça, Berberî lehçeleri (Tachelhit, İmazighen, Tamazirt, Chleuh) ve Fransızca konuşulmaktadır.

#### BİBLİYOGRAFYA :

İdrîsî, *Sıfatü'l-Mağrib*, s. 71-73; Hasan el-Vezân, *Vaşfü İfrîkiyye*, I, 27-31, 90-93, 113-120; İbn Asker el-Mağribî, *Devhatü'n-nâşir* (nşr. Muhammed Haccî), Rabat 1397/1977, s. 83, 113; *Dîvânü kabâ'ili Sûs fi 'ahdi's-Sultân Ahmed el-Manşûr ez-Zehabî* (nşr. Ömer Afâ, *Dirâsât*, sy. 1, Ağâdîr 1987 içinde), s. 85-120; Fiştâli, *Menâhilü's-şafa* (nşr. Abdülkerîm Küreyyim), Rabat, ts. (Matbaatü'l-asriyye), s. 31, 185, 189, 190; Kâdirî, *Nesrû'l-meşânî*, I, 157-158, 320, 368-369; II, 190, 197; *Zeyyânî, et-Tercümânetü'l-kübrâ fi ahbâri'l-ma'mûr berren ve bahran* (nşr. Abdülkerîm el-Filâlî), Rabat 1412/1991, s. 1-18, 22-26, 30-37, 40, 52, 60; Selâvi, *el-İstîkşâ*, I, 153; V, 3-6, 10-18, 66-69; A. Cour, *L'établissement des dynasties des chérifs au Maroc et leur rivalité avec les turcs de la régence d'Alger, 1509-1830*, Paris 1904, s. 50-58, 67-69, 130, 144, 192-203, 239, 247, 252; E. Lévi-Provençal, *Les historiens des Chorfa- Essai sur la littérature historique et biographique au Maroc du XVI<sup>e</sup> au XX<sup>e</sup> siècle*, Paris 1922, s. 113, 157, 253, 257, 372, 400-405; a.m.f., "Sûsülaksâ", *İA*, XI, 73-76; a.m.f. - [Cl. Lefébure], "al-Sûs al-Akşâ", *El<sup>e</sup>* (Fr.), IX, 935-937; H. Terrasse, *Histoire du Maroc*, Casablanca 1950, s. 176, 214, 225-226; G. Dragues, *Esquisse d'histoire religieuse du Maroc*, Paris 1951, s. 49, 57-60, 68-69, 80, 102, 105, 110; H. Cambon, *Histoire du Maroc*, Paris 1952, s. 41-42, 89, 237-239; R. le Tourneau, *Les débuts de la dynastie Sa'dienne*, Alger 1954, s. 24, 38-39, 42-46; J. L. Miège, *le Maroc*, Paris 1962, s. 11; Ch. A. Julien, *le Maroc face aux impérialismes (1415-1956)*, Paris 1978, s. 21-22, 28-29, 95-120; Muhammed Haccî, *el-Hareketü'l-İfrîkiyye bi'l-Mağrib fi 'ahdi's-Sa'diyyin*, Rabat 1398/1978, II, 530-538, 557; Abdülkerîm Küreyyim, *el-Mağrib fi 'ahdi'd-devleti's-Sa'diyye*, Rabat 1398/1978, s. 12, 35-38; M. Muhtâr es-Sûsî, *Sûsü'l-âlime*, Dârülbeyzâ 1984, s. 20; İbrâhim Harekât, *el-Mağrib 'abre't-târîh*, Dârülbeyzâ 1984-85; I-III, tür.yer.; a.m.f., *es-Siyâse ve'l-müctema' fi'l-'aşri's-Sa'dî*, Dârülbeyzâ 1408/1987, s. 38-40, 45, 70, 154-155, 161, 181, 187, 286; B. Lugan, *Histoire du Maroc*, Paris 2000, s. 46, 48, 68, 140-147, 151, 226-228.



## SÛSE

(سوسة)

Tunus'un Akdeniz sahilinde tarihî bir şehir.

Tunus'un doğusunda Akdeniz sahilinde yer alan şehir küçük bir tepenin eteğinde kurulmuş, kuzey ve kuzeybatıdan Bîfîbân ve Harrûb ile güneyden Hallûf vadileri tarafından çevrilmiştir. Başşehir Tunus'a 140 km. uzaklıktadır. Tunus'un sahil bölgesinin tam merkezinde yer alan şehrin çevresindeki arazi alüvyonlu olduğundan verimlidir. Özellikle zeytin, meyve ve sebze üretilir. Sûse'nin konumu Kal'atülkübrâ, Kal'atüssuğrâ ve Ekkûde gibi komşu yerleşim merkezleriyle benzer şekilde savunma amaçlı bir karakter göstermektedir.

Sûse, milâttan önce IX. yüzyıl ortalarında Lübnan'ın Sûr şehrinden geldikleri rivayet edilen ve Kartacalılar olarak da bilinen Fenikeli denizciler tarafından kuruldu. Kartaca yakınında önemli bir mevkiye sahip olması sebebiyle hızla gelişti. Hadrumetum diye adlandırılan şehir milâttan önce 146'da Kartaca'nın Romalılar tarafından ele geçirilmesinin ardından burada kurulan Roma kolonisine tâbi oldu. Milâttan sonra III. yüzyılda Kayrevan ve sahil bölgesini kapsayan Byzacene (Byzantium) eyaletinin merkezi konumundaydı. 439'da Vandallar'ın ele geçirdiği şehir 535'te Bizanslılar tarafından geri alındı ve Iustiniapolis olarak adlandırıldı. Abdullah b. Zübeyr kumandasındaki İslâm birlikleri 27 (647) yılında şehri fethetti. Müslümanlar tarafından imar edildikten sonra Sûse diye anılmaya başlandı. Hz. Ali ile Muâviye b. Ebû Süfyân arasındaki mücadeleler esnasında bütün İfrîkiye ile beraber İslâm hâkimiyetinden çıkan Sûse'yi Muâviye'nin bölgeyi hâkimiyet altına almakla görevlendirdiği Muâviye b. Hudeyc tekrar ele geçirdi (45/665).

158-179 (775-795) yılları arasında Abbâsîler'in Kayrevan valisi olan Yezîd b. Hâtîm eski Bizans kilisesinin temelleri üzerinde dört burçlu ilk kaleyi inşa ettirdi. III. (IX.) yüzyılda Ağlebî hâkimiyetinde gelişmeye devam eden Sûse bu dönemde bölgenin Kayrevan'dan sonra en önemli şehirlerindendi. Ziyâdetullah b. İbrâhim, 206'da (821) kalenin güneybatı kulesine şehri sahilden gelecek saldırılara karşı korumak üzere Kasrû'r-ribât adıyla anılan bir ribât inşa ettirdi. İfrîkiye'de İslâm mimarisinin başta gelen örneklerinden olan ulucami ise (el-Mescidü'l-kebîr) Ağlebî Emîri Ebû'l-Abbâs Muhammed b. İbrâhim tarafından 236